

Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme

PROF. DR. BİLÂL ERYILMAZ, 1950 yılında Uşak-Karahallı'ya bağlı Külköy'de doğdu. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'ni bitirdi. 1978 yılında Ege Üniversitesi İktisat Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü'nde asistan olarak göreve başladı. "Yüksek Lisans"ını, Ege Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde ve "Doktora"sını Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "Kamu Yönetimi" alanında tamamladı. 1982-1983 yılları arasında İngiltere Reading Üniversitesi Politika Bölümü'nde araştırma ve incelemelerde bulundu.

1984 tarihinde Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü Yönetim Bilimleri Anabilim Dalı'na "Öğretim Görevlisi" ve 1987'de de aynı anabilim dalına "Yardımcı Doçent" olarak atandı. 1989 tarihinde Yönetim Bilimleri Anabilim Dalı'nda "Üniversite Doçenti" ünvanını kazandı.

Bilâl ERYILMAZ, 1995 tarihinde Sakarya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü Yönetim Bilimleri Anabilim Dalı'na "Profesör" olarak atandı. Eryılmaz, 2 Ekim 1996-2 Ekim 1999 tarihleri arasında SAÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi dekanlığı görevini yürüttü. Eryılmaz, dekanlık, rektör danışmanlığı, Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü, bölüm başkanlığı, Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası ekonomi danışmanlığı, Başbakanlık Kamu Görevlileri Etik Kurulu Başkanlığı (2007-2012) görevlerinde bulundu, ayrıca 2003-2006 döneminde Başbakanlıkta Kamu Yönetimi ile Yerel yönetimler alanındaki yeniden yapılanma çalışmalarını yürüten ekibin içinde yer aldı.

Eryılmaz, akademik hayatını, 2011 yılında intisap ettiği İstanbul Medeniyet Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesinde sürdürmektedir.

Eryılmaz'ın, kamu yönetiminin çeşitli alanlarında yazılmış on dört kitabı ve kırkı aşkın makalesi bulunmaktadır.

Prof. Dr. Bilâl Eryılmaz

Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme

Genişletilmiş Dördüncü Baskı

işaret

İŞARET YAYINLARI: 54

Akademik Dizi

Eserin Adı ve Yazarı

Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme

Prof. Dr. Bilâl Eryılmaz

1. Baskı: İstanbul, 1992

4. Baskı: İstanbul, 2017

© İşaret Yayınları

Yayın Yönetmeni

Dr. İsmet Uçma

Yayın Koordinatörü

Mehmet Ali Uçma

Sayfa Düzeni

DBY Ajans

Kapak Tasarımı

Yunus Karaaslan

Baskı-Cilt

Şenyıldız Yay. Matbaacılık Ltd. Şti.

Gümüşsuyu Cad. Işık Sanayi Sitesi No: 19/102

Topkapı / İstanbul Tel: 0212 483 47 91-92

(Sertifika No: 11964)

ISBN: 978-975-350-012-8

Sertifika no: 15826

Mizanpaj programı: InDesign

Karakter: Utopia Std, Font/Satır arası

Metin: 10,5/14,2 pt. *Dipnotlar:* 9/12 pt.

İŞARET YAYINLARI

Hobiyar Mah. Ankara Cad. Ünal Han No: 21/1

34110 Cağaloğlu / İstanbul

Tel: +90 212 519 17 28 - 528 30 63 Faks: +90 212 528 30 59

isaret@isaretyayinlari.com.tr • www.isaretyayinlari.com.tr

İçindekiler

Önsöz	9
Giriş	11

BİRİNCİ BÖLÜM

DEVLET YÖNETİMİNDE YENİDEN YAPILANMA İHTİYACI

I. Tanzimat'tan Önce Yönetime İlişkin Sorunlar ve

Gelişmeler	25
A. Devlet Yönetiminde Gevşeme ve Bozulma.....	26
B. Kamu Yönetiminin Islahına İlişkin Risaleler.....	33
C. III. Selim Dönemindeki Gelişmeler	41
1. Yeni Düzen Arayışları	42
2. Eyalet Yönetimi ve Vüzerâ Kanunnamesi	46
3. Avrupa'ya Yöneliş	47
4. Islahat Çalışmalarının Başarısızlığı	50
D. II. Mahmut Dönemi'ndeki Gelişmeler	52
1. Sened-i İttifak.....	52
2. Yeniçerilerin Sonu.....	58
3. Devlet Yönetiminde Yeni Bir Kadronun Ortaya Çıkışı	62
4. Yetki Genişliğinin Kaldırılması.....	65
5. Müsadere Sorunu ve Zihniyet Değişikliği	66

6. Vakıfların Yönetiminde Merkeziyetçilik.....	69
7. Bakanlıkların Kurulması	70
8. Memur Rejiminin Yeniden Düzenlenmesi.....	73
a) Tevcihat Usulünün Kaldırılması	73
b) Memurlara Maaş Bağlanması.....	75
II. Tanzimat'ı Hazırlayan Faktörler	81
A. Mısır Sorunu	82
B. Ticaret Antlaşmaları	83
C. Balkanlarda Milliyetçilik Hareketleri.....	90
D. Avrupa Devletlerinin Baskıları	91

İKİNCİ BÖLÜM

TANZİMAT VE DEVLET YÖNETİMİ

I. Gülhane Hattı Hümayunu'nun Niteliği	99
A. Ferman'ın Hazırlanışı ve İlanı.....	99
B. Fermanın Esasları.....	103
1. Mal, Can, Irz ve Namus Güvenliği.....	104
2. Vergi Adaleti.....	109
3. Askere Alınma Şekli ve Süresi	110
4. Dost Devletlerin Şahitliği.....	111
II. Tanzimat'ın Uygulanması	115
A. Mali Yönetimde Islahat.....	115
1. İltizamın Kaldırılarak Muhassıllık Örgütünün Kurulması	116
2. Eski Yönteme Yeniden Dönüş.....	119
B. Memur Maaşları ve Rüşvetle Mücadele.....	121
C. Eyalet temsilcilerinin İstanbul'a Çağırılması ve İmar Meclisleri	127
D. Tanzimat'a Tepkiler.....	129
1. Frenk Düzeni	132
2. Avusturya Başbakanı Prens Metternich'in Mektubu.....	136

III. Islahat Fermanı ve Getirdiği Haklar Düzeni	141
A. Fermanın Hazırlanışı	141
B. Fermanın Esasları.....	144
C. Fermana Tepkiler	146
IV. Tanzimat'ta Kamu Yönetimi	155
A. Merkezi Yönetim	155
1. Padişah	155
2. Hükümet.....	158
3. Bürokrasi ve Memur Rejimi	166
a) Merkeziyetçi Bürokratik Yapının Kurulması.....	166
b) Memurluğa Giriş ve Osmanlı Patrimonyalizmi	172
c) Bürokrasi-Halk İlişkileri.....	178
B. Merkezi Yönetime Yardımcı Kuruluşlar	185
1. Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm- ı Adliye	186
2. Meclis-i Tanzimat.....	189
3. Şûra-yı Devlet: Danıştay	193
C. Mahalli Yönetim	199
1. Eyalet Yönetiminden Vilayet Yönetimine Geçiş.....	200
2. Belediye Teşkilatının Ortaya Çıkışı ve Gelişim	206
a) İstanbul'da Belediye Yönetimi	207
i) Şehremaneti.....	207
ii) Altıncı Belediye Dairesi: Beyoğlu ve Galata Belediyesi.....	209
iii) Altıncı Belediye Dairesi Modelinin İstanbul'un Diğer Semtlerinde de Uygulanması.....	216
b) Taşrada Belediye Yönetimi	217
3. Mahalle ve Köy Yönetimi	220
a) İstanbul'da Muhtarlık Teşkilatı.....	222
b) Anadolu'da Muhtarlık Teşkilatı.....	222
c) 1864 Tarihli Vilâyat Nizamnamesi ve Muhtarlık Teşkilatı	225

D. Adli Düzen.....	229
1. Hukuk Alanında Yenilikler.....	229
2. Mahkemeler.....	238
Sonuç	243
Tanzimat Fermanı	253
Kaynakça	257
Dizin	265

Önsöz

Milletlerin bugünkü devlet, siyaset ve yönetim anlayışlarının, geçmişin mirasından etkilenmediğini söylemek mümkün değildir. Toplumlar, önceki nesillerden miras olarak aldıkları kurumların, değerlerin ve davranış biçimlerinin yükünü taşırlar. Tarih, bir bakıma hatırlanmaya değer iyi ve kötü olayların hikâyesinden ibarettir ya da bir milletin zaman içinde yaşadığı gerçeklerdir. İnsanlar, bugünü yaşarken ve geleceği düşünürken hep geçmişin etkisi altında kalırlar. Milletlerin nereden geldikleri ve nereye gitmekte oldukları şuurunu tarih verir. Dünyü, incelemeyen ve analiz etmeden bugünümüzü ve geleceğimizi sağlam olarak inşa edemeyiz. Ünlü İngiliz tarihçi Toynbee, “her zaman bir ayağımla şimdiki zamanda, öbür ayağımla da geçmiş zamanda durmuşumdur” der.

Devlet-millet ve yönetici-halk ilişkilerinde hâkim olan inançlar, tutumlar, değerler ve eğilimler bütünü, o toplumun siyasi ve idari kültürünü meydana getirir. Günümüz Türkiye’si bakımından bu siyasi-idari kültür, şüphesiz Osmanlı Devleti’nden intikal eden siyaset ve yönetim anlayışıdır. İstese de istemesek de yakın geçmişimizin iyi ya da kötü olaylarını hatırlamak zorundayız. Düşünce dünyamızda olduğu kadar siyasi-idari kurum ve davranışlarımızda da onların önemli izleri bulunmaktadır.

Yakın geçmişimizin bizi en çok etkileyen ve ilgilendiren dönemi şüphesiz Tanzimat'tır. Osmanlı tarihinin gelişim çizgisinde, idari kurumlar, değerler ve fikirler bakımından Tanzimat dönemi, öncesi ve sonrasıyla iyi araştırılıp çok tartışılması gereken bir devredir. Kendi tarihi gelişimimiz, henüz gerektiği şekilde tahlil edilmiş değildir. Tanzimat, günümüzde de devam eden bir değişim sürecidir. Siyasî, sosyal, kültürel ve ekonomik alanda, zaman zaman Tanzimat türü düzenlemelere tanık olmaktadır. O dönemdeki Tanzimat'ın örnek aldığı model yalnızca Avrupa idi. Bugün ise buna Amerika Birleşik Devletleri ile Japonya eklendi.

Bu kitap, İmparatorluğun en sancılı ve olaylı dönemindeki idari değişme olgusunu tartışmaktadır. Bu çalışmayı yaparken, tarihi, bir inançlar ve değerler alanı olarak görmedik. Araştırma ve incelemenin ortaya çıkardığı gerçekleri, inanç ve değerlerimize uysun ya da uymasın, olduğu gibi belirtmekten çekinmedik.

Bugün karşılaştığımız idari, siyasi ve kültürel sorunların kökenleri çok daha derinlere uzanmaktadır. Bugüne ve geleceğe daha geniş bir çerçeve içinde bakabilmek için tarihe eğilmek ihtiyacındayız.

Kitabın ilk baskısı, 1992 yılında yapılmıştı. O tarihlerde ülkemizde yönetim tarihi alanında çok sınırlı sayıda yayın söz konusuydu. Günümüzde ise, bu alandaki çalışmaların nispeten ivme kazandığı memnuniyetle müşahede edilmektedir.

Bu eseri kaleme alırken, yönetim tarihi alanında üç ayrı çalışma planlamıştık. Bunlar, Tanzimat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerini içine alacak çalışmalardı. Tanzimat'tan sonraki diğer dönemlere ilişkin çalışmaların ise henüz, fikir ve hazırlık aşamasında olduğunu belirtmek isterim.

Prof. Dr. Bilâl ERYILMAZ
Ümraniye, Kasım 2016

Giriş

Her toplum zamanın akışı içinde iç ve dış faktörlere bağlı olarak belirli bir değişim geçirir. Bir idari ve siyasi sistemin, sosyo-ekonomik ve siyasi ortamı ve çevresi değişme halindeyse, yönetimde ve kamu politikalarında da değişiklik yapılması zorunlu hale gelir. Değişim araçlarından ve esnekliğinden yoksun olan bir idari-siyasi sistem, kendini korumakta ve geliştirmekte güçlük çeker. Değişme, hayatın temel kanunudur. Cevdet Paşa'ya göre, beşerî kanunların ayırıcı vasfı değişmedir. Değişmeme, yalnız ilahi kanunlara mahsustur. İki yüz sene önce pek mükemmel ve hayırlı sayılan bir kanun ve usûl, o zamandan beri toplumun mizacında ve dünyanın şartlarında ortaya çıkan değişiklikler sebebiyle işe yaramaz hale gelebilir. Zamanın gerektirdiği değişikliğe karşı durmak, bir selin önüne çıkmak gibidir. Bir devlette en büyük tehlike ve korku, bir durumdan diğer bir duruma geçerken ortaya çıkar. Bu geçişte dikkatli, tedbirli ve ölçülü olunmalıdır.¹

Zamanın gerektirdiği değişikliklere direnmek ya da değişmemeye çalışmak ne kadar yanlış ise, yeni şartlar karşısında eskiyi büsbütün inkâr etmek veya devre dışı bırakmak da o ölçüde

¹ Ahmet Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet, Cilt: 1, s. 83-84.

zararlı ve tehlikelidir. Önemli olan, mazinin iyi ve güzel olan müessesese ve değerlerini yıkmadan istikbali hazırlamaktır.

Toplumların tarihinde iz bırakan ve sonraki dönemleri etkileyen önemli değişme süreçleri bulunmaktadır. Bunlar, bir toplumun siyasi, idari ve sosyal hayatında dönüm noktasını meydana getirir. Bu değişme dönemlerinde yapılan hata ve sevaplar, milletlerin geleceğini iyi ya da kötü yönde etkiler.

Bu eserin konusu, Tanzimat ve öncesindeki reform çalışmalarının; kurumlar, normlar, değerler, anlayış ve eğilimler bakımından yönetim hayatımızda meydana getirdiği değişiklikleri incelemektir. Osmanlı Devleti'nin Batılılaşma ve Modernleşme yolunda izlediği yöntemi ve alınan mesafeyi değerlendirmektir.

Bilindiği gibi Tanzimat, Osmanlı Devleti'nde ve toplum hayatında yaklaşık iki yüz yıldan beri süregelen reform ya da ıslahat ihtiyacı, eğilim ve girişimlerinin tatbikata intikal etmiş önemli bir aşamasını oluşturmaktadır. Tanzimat'a geldiğinde, Osmanlı reform hareketi, öncekilerden farklı olarak, nitelik, yön, hız ve kapsam bakımından büyük bir değişiklik gösterdi. Bu reform hareketi, kendi dönemiyle sınırlı kalmadı, I. ve II. Meşrutiyet rejimlerini, birçok fikri ve siyasi hareketi ortaya çıkardığı gibi, Türkiye Cumhuriyeti'nin temelini oluşturan kurum ve fi-kirlere de kaynaklık etti.

Belediye, İl Özel İdaresi, Sayıştay ve Danıştay gibi temel kurumlar, orijin itibarıyla Tanzimat'a dayanır. Bugünkü kamu yönetimi; örgüt, sistem ve işleyiş bakımından, genel hatlarıyla İmparatorluk dönemindeki yapıya benzer. Cumhuriyet yönetimi, Ankara'daki bakanlıkları oluştururken, İstanbul'daki nezaretleri örnek aldı. İmparatorluğun son dönemindeki kamu yönetimi sisteminin temeli ise, II. Mahmut ve Tanzimat döneminde atılmıştı. Bakanlıkların kurulması ve memur rejiminin yeniden düzenlenmesi bu döneme rastlar.

Merkeziyetçilik ve bürokratikleşme, Tanzimat'ın yönetim anlayışının temel özelliğini meydana getiriyordu. Bu yeni yapının, kamu hizmetleri üzerindeki etkisi genellikle olumsuz oldu. Halk, kamu kurumlarının yürüttüğü hizmetlerden memnun değildi. Hatta yeni sistemin eskiyi arattığına dair güçlü deliller bulunmaktadır. Şüphesiz, memur rejimindeki değişimin bunda etkisi yok değildi. Eski sistem yeniye göre daha pratikti. İltizam gibi kurumlar, pratik zaruretlerin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştı.

Tanzimat'ta yenileşme, Avrupa modeline göre tek bir değişme çizgisi izledi. Bu dönemde Batılı kurum ve sistemlerle, geleneksel Osmanlı kurum ve değerleri uzlaştırılmaya çalışıldı ve zaman zaman da mücadele etti. Bu durum, ikili kurumsal yapıyı ve değerler sistemini ortaya çıkardı. Nizamî Mahkemelerin yanında Şer'î Mahkemeler; mekteplerin yanında medreseler, Adliye ve Maarif Vekâleti'nin yanında Bab-ı Meşihat, bu ikili örgütlenmenin bazı örnekleridir. Aslında Tanzimat'ın bu ikili özelliği, geleneksel Osmanlı sisteminde yeni bir oluşum değildi. Osmanlı Devleti "Müslüman" ve "Gayrimüslim" olmak üzere iki temel sınıftan meydana geldiği için cemaat yönetimlerinde zaten farklı bir örgütlenme öteden beri söz konusuydu. Her "millet" topluluğu, kendi yargı, eğitim ve sosyal güvenlik kurumlarına sahipti. Tanzimat, bu yapıda önemli bir değişiklik gerçekleştirmedi. Onun getirdiği değişiklik, Müslüman toplumun, öteden beri yeknesak olan kendi sistemini ikileştirmek oldu. Şüphesiz bu ikili örgütlenme, o dönemdeki yönetici ve aydınların, reformlar konusunda farklı düşünce ve anlayışlara sahip olmalarından kaynaklanmıştır. Tanzimat'ta bu ikili yapının yerine yeknesak bir sistem getirilmesi düşünülmüş olsa bile, her halde bu mümkün olamazdı.

Nitekim, Fransız Medeni Kanunu (Code Civil) alınmak istenmiş olunmasına rağmen bu gerçekleştirilemedi. Onun yerine Mecelle hazırlandı.

Bütünüyle Batılılaşmaktan yana olanlar, bu ikili kurumsal yapıdan dolayı, o dönemin yöneticilerini yeterince radikal olmakla suçlarlar. Bunlar, Batı kurumlarının, o dünyadan farklı bir hayat süren ve değişik değerleri olan bir toplumda tam olarak uygulanamayacağını dikkatten kaçırlar. Hele bu kurumlar, belirli bir kültürel temele ihtiyaç gösteriyorsa, işin güçlüğü bir kat daha artar. Toplumun milli kurum ve değerlerini yok saymak mümkün değildir. Bir başka ülkeden alınan kurumların hiçbiri, orijin ülkedeki gibi fonksiyon icra etmezler. Mutlaka belirli bir değişime uğrayarak, yeni ülkenin sosyo-kültürel iklim koşullarına uydurulmaya çalışılırlar.

Tanzimat'ın getirdiği bu ikili yapı, aslında Türk siyaset ve fikir hayatında yeni oluşumların ortaya çıkması bakımından olumlu bir gelişme sağlamıştır. Basım-yayın hayatı canlanmış, çeşitli fikir hareketleri ortaya çıkmış, vatan, millet, meşrutiyet, cumhuriyet, Doğu ve Batı gibi kavramlar tartışılmış, bu da siyasi gelişmeleri etkilemiştir. Çeşitlilik ve farklılık, zaman zaman çatışmaya neden olmuşsa da bunun yeni arayışlar bakımından dinamik bir ortamın doğmasını sağladığı da gözden uzak tutulmamalıdır. Burada temel sorun, bu ikili kurum ve değerler sisteminin, birbirine düşman olarak gösterilmesi ve birlikte barış içinde yaşamalarının mümkün olmadığı görüşünün sürekli olarak yayılmasıdır.

Tanzimat'ın ilanı üzerinden yaklaşık yüz yetmiş yıl geçtiği halde, ortaya koyduğu düzenlemeler ve getirdiği fikirler hâlâ konuşulmaktadır. Herkes bu dönemden kendine göre bir pay çıkarmaya çalışmaktadır. Tanzimat'la ilgili görüş ve değerlendirmeler, genelde üç grupta toplanmaktadır. Bazı yazarlar bu dönemi idari, siyasi ve hukuki alanda modernleşmenin, anayasal rejim ve lâikleşme akımlarının kaynağı olarak görürlerken; bazıları da ülkeyi sömürge ve yarı sömürge haline getiren bir Batılılaşma olarak kabul ederler. Ancak bu ikinci görüşü savunanlar, bugünkü

Türk toplumunun temellerinin Tanzimat'la atıldığı ve bunun da olumlu bir gelişme olduğunu belirtirler. Kimileri de Tanzimat'ı, Batı'yı körü körüne taklitçilik ve ona teslimiyetçilikle suçlarlar. Bunlar, Tanzimat'la birlikte Osmanlı toplumunun çözüldüğünü ve daha sonraki zaaf ve sıkıntuların temelinde, Tanzimat'ta izlenen yanlış Batılılaşma politikalarının yattığını savunurlar.

Osmanlı tarihinin bu dönemiyle ilgili farklı değerlendirme ve tartışmalar devam edip gidecektir. Genç Osmanlılardan günümüze, bu dönem sürekli tartışılmakta, bu amaçla çeşitli sempozyum, konferans ve paneller düzenlenmektedir. Belki yakın tarihimizin en çok yorum yapılan dönemi Tanzimat'tır. Tarihimizin bu dönemi ile ilgili yorumların bolluğu, Osmanlı Devleti'nin güç kavranabilir özelliğinden ileri geldiği gibi, hayli zengin tarihi kaynaklarımızın tam olarak tasnif edilememiş ve yeterince incelenmemiş olmasından da kaynaklanmaktadır. Ayrıca, tarihi olaylarla ilgili incelemelerdeki değer ve inançların da bunda önemli izleri bulunmaktadır.

Osmanlı ıslahat hareketlerine genel olarak baktığımız zaman, bunların reformcu ve inkılapçı bir nitelik taşıdığı görülür. Siyasi-idari değişme, beşerî yönlendirmenin bir eseri olarak yönetimden halka empoze edilen bir süreç izlemiştir. Halkın, bu hareketlerde aktif bir rolü yoktur. Bütün yenilik hareketleri gibi, haklar ve özgürlükler de tepeden gelmiştir. Bunlar tepeden bir "ihvan" olarak verildiği için, yine tepeden kolayca geri alınabilmektedir. Halkımızda, kendi hakları ve özgürlükleri için mücadele etme kültürü gelişmemiştir. Oysa Batı'daki idari-siyasi değişiklikler, halktan yönetime doğru intikal eden bir etkinin ve mücadelenin sonucudur. Halk, kendi çabasıyla haklarını elde ettiği için, bunu korumak konusunda da hassas davranmaktadır.

Değişme olgusunda, elde edilen sonuçlarla beraber, kullanılan yöntemler de önem taşır. Değişikliklerde halkın pasif tutumu,

İktidarın toplum üzerindeki gücünü ve rolünü artırır. İktidarı ele geçirecek devlete ve topluma yön vermek isteyen güçler, bu siyasi kültür yapısında amaçlarına ulaşmak için kendilerinde cesaret bulurlar. İnkılapçı ve ihtilalci hareketler, bu tür ortamlardan beslenir ve güç alırlar. Tepeden yönlendirilen ilk değişme hareketleri başarılı olursa, daha sonra bu deneyimden, yöntem bakımından çeşitli amaçlar için yararlanılır. Tanzimat'ın, bu yönden de daha sonraki siyasi-idari değişme hareketlerine etki yaptığı söylenebilir. Bu nedenle bazıları Tanzimat'ı, Cumhuriyet'in yarı başarılı ön deneyimi olarak kabul ederler.

Bu değişim sürecinde, toplumu yönlendirme aracı olarak bürokrasi ve yeni kuralların devreye sokulması gerekiyordu. İnkılapçı ve reformcu değişiklikler, ancak merkezileşmiş güçlü bir bürokrasi ya da siyasi parti aracılığıyla sağlanabilirdi. Bu nedenle Tanzimat'ta güçlü bir bürokrasinin ortaya çıkması sebep-siz değildi. Siyasi ve idari otorite, fiilen padişah'tan BAB-I ÂLİ'ye, yani hükümete aktarılırken, sorumlu bir kabine sisteminin geliştirilmesinde eskiye göre geriye bile gidildiği görüldü. Tanzimat, "olması gerekeni" gerçekleştirmek için, düzenleyici kuralları araç olarak kullandı. Kanunlaştırma, Batılılaşmanın en önemli aracı haline geldi. Daha sonraki dönemlerde ve özellikle Cumhuriyette, bu araçtan, Batılılaşmak ve modernleşmek için daha fazla yararlanıldı. Tanzimat'taki değişme, sömürgeci ve saldırgan Avrupa'ya karşı Devlet'in kendini koruma önlemi olarak ortaya çıkmışsa da bu sürece girilince artık geri dönülemedi. Tanzimat'ın mimarları, bir ölçüde reform görüntüsü altında Avrupa'nın baskısını azaltmak istemişlerdi. Hatt-ı Hümayun'a, bütün tebaanın eşitliği ilkesini koymakla, gayrimüslimlerin sorunlarını çözeceklerini sayıyorlardı, buna bağlı olarak da büyük devletlerin baskısı sona erecekti. Çünkü büyük devletlerin, Osmanlı yönetimine baskısı, daha çok gayrimüslimlerin haklarıyla ilgiliydi. Ancak bu sorunun çözümü o kadar da basit görünmüyordu. Büyük devletler,

gayrimüslimlerin haklarını, kendi siyasi çıkarlarını gerçekleştirmek için bir araç olarak kullanmaktaydılar. Nitekim gayrimüslimlerin haklarıyla ilgili olarak çeşitli reformlar yapılmasına rağmen, bu devletler bunu yeterli görmediler.

Osmanlı Devleti'nin bekası, Avrupa devletlerinin kabul edebileceği bir yenileşme programına bağlı görülüyordu. Ayrıca, idari-siyasi yapının kendi içinde değişmeye ihtiyacı bulunmaktaydı. Bu değişme, Tanzimat'ın getirdiği biçimde olabileceği gibi, başka bir şekil de gösterebilirdi, İlber Ortaylı, değişmenin Avrupa modeline göre olmasının kaçınılmazlığından söz eder. Ortaylı'ya göre Avrupa, seçim özgürlüğü tanımayan bir modeldir². Bu değişme Avrupa devletlerinin etkisi altında yapılmışsa da Fransız Medeni Kanunu'nun alınmasına karşı Mecelle gibi milli formda eserlerin ortaya konulabilmesi ve uygulanması değişimin farklı nitelikte de olabileceğini akla getirmektedir.

Tanzimat, Osmanlı-Avrupa ilişkilerinde yeni bir evreyi simgeler. Önceki ıslahat hareketleri, Osmanlı Devleti'nin kendi yönetim ve medeniyet anlayışının bir eseri olarak gerçekleşmişti. Tanzimat ise, Batılılaşmanın bir eseridir; Avrupa kültür ve medeniyetinin etkisinin daha fazla hissedildiği bir dönemde ortaya çıkmıştır.

Kırım Savaşı'yla sıklaşan Osmanlı-Batı ilişkileri, 1856 Paris Kongre'sinde Osmanlı'nın bir Avrupa devleti olarak resmen kabul edilmesiyle yeni bir biçim kazandı. Bu tarihten itibaren Osmanlı payitahtı İstanbul, bir Avrupa başkenti görünümünü kazanmaya başlar. Yüz bini aşkın Avrupalı, bu dönemde Osmanlı başkentini mesken edinir. Bu yabancılar daha çok Beyoğlu-Galata semtinin yerli sakinleri olurlar. Tanzimat'la birlikte gidecek gelişen Osmanlı-Avrupa ticari ilişkileri yeni sınıfların ortaya

² İlber Ortaylı, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, (ikinci baskı), Hil Yayın, İstanbul-1987, s. 22.

çıkmasını sağlamıştı. İktisadi hayatın ortaya çıkardığı gerçekler, toplumdaki geleneksel statüleri değiştirdiği gibi, hayat tarzını da büsbütün farklılaştırmıştı. İstanbul'u mesken edinen bu Avrupalı hemşehrilerin çeşitli ihtiyaçlarına cevap vermek gerekiyordu. Avrupa'da olduğu gibi İstanbul'da da belediye idaresi kurulması gündeme geldi. İdari sistemde Fransa örnek alındığına göre belediye örgütü için de Paris esas alınmalıydı. Belediye ile birlikte kamu yönetiminin diğer alanlarında da Avrupa tarzında düzenlemelere gidildi.

Osmanlı Devleti Tanzimat'a kolay gelmedi. Osmanlı idari-siyasi değişmesi, 17. yüzyıla kadar uzanan sancılı ve olaylı bir süreçtir. Reformlar hemen birden ortaya çıkmazlar. Bir dönemde meydana gelen olaylar, geçen asırların hazırlayıp sürüklediği sebepler zincirinin bir eseri ve sonucudur. Osmanlı yenileşme hareketinin şartları, daha çok İkinci Viyana yenilgisinden sonra oluşmaya başladı. Ama değişme ihtiyacı, önce askeri saha ile sınırlı kaldı. Güçlü bir ordu kurulabilirse, eski parlak dönemlere tekrar ulaşılabilirdi düşünülüyordu. Ne var ki askeri ıslahatta bir türlü başarı sağlanamadı. İslahatın, diğer alanlarla birlikte düşünülmesi III. Selim döneminde gündeme geldi. III. Selim ve II. Mahmut dönemleri, ıslahat fikrinin daha geniş boyutlarda düşünülme ve uygulanmaya başlandığı yıllardı.

Bu nedenle kitapta, Tanzimat ve öncesi yenileşme hareketlerini ayrı ayrı değerlendirmeye çalıştık. Eserin Birinci Bölümü, yönetimde bozulma ve gevşemenin başlangıcı olarak görülen Kanuni çağından Tanzimat'a kadar olan dönemdeki gelişmelere ayrılmıştır. Bu bölümde III. Selim ve II. Mahmut dönemlerine daha fazla ağırlık verilmiştir. Tanzimat'ın birçok kurumunun II. Mahmut zamanında ortaya çıktığı vurgulanmaya çalışılmıştır. III. Selim zamanında reformlardaki başarısızlıkların sebepleri üzerinde durulmuştur. Ayrıca, Tanzimat öncesi Osmanlı bürokratik yapısı ve memur rejimindeki değişiklikler incelenmiştir. İkinci Bölümde

ise, Tanzimat dönemi olarak kabul edilen 1839-1876 yılları arasındaki değişme ve gelişmeler ele alınmıştır. Her dönemin kendine göre ayrı özellikleri olduğu için, Meşrutiyet'e girilememiştir. Bu Bölümde, Tanzimat'ı başlatan Gülhane Hattı'nın niteliği üzerinde durulmuş; uygulanmasında ortaya çıkan sorunlar değerlendirilmeye çalışılmıştır. Daha sonra Gülhane Hattı'nın ileri bir biçimi olan 1856 İslahat Fermanı'nın hazırlanışı ve getirdiği haklar düzeni incelenmiştir. Merkezi idare ve ona yardımcı kuruluşlarla, mahalli yönetim ve adli düzen, bu bölümün diğer konularını meydana getirmektedir. Konuyu bu şekilde ele almaktaki amacımız, Tanzimat olgusunu ilgili olayları dışlamadan geniş bir çerçevede incelemektir.

söyleşilip gereken kanunlar kararlaştırılacaktır. Her kanun karara bağlandıkça hâtt-ı hümayûnumuzla tasdik edilmek için tarafımıza arz olunacaktır.

5.Şeriatı uygun olan bu kanunlar, ancak din ve devlet, mülk ve milleti kalkındırmak için konulacağından tarafımızdan buna aykırı hareket vuku bulmayacağına ahd ve misak olunup *Hırka-i Şerife* odasında bütün ulemâ ve vükela huzurunda Tanrı adı ile ayrıca yemin edilecektir. Ulemâ ve vükelâdan dahi yemin alınacaktır. Bu sebeple ulemâdan vüzerâdan kim olursa olsun, bundan sonra bu şer'î kanunlara aykırı hareket edenlerin, meydana çıkan kabahatlerine göre rütbeye, hatır ve gönüle bakılmaksızın layık oldukları cezaya çarptırılmaları için özel bir ceza kanunnamesi düzenlenecektir. Bütün memurların şimdiki halde yeter maaşları vardır. Olmayanların da durumu ayarlanacaktır. Onun için şer'an pek kötü sayılan ve memleketin yıkımına en büyük sebep olan rüşvetin bundan sonra olmamasının da bir kanun ile sağlam bir şekilde teminine bakılacaktır.

6.Açıklanan bu hususlar, eski idare usûlünü tamamıyla değiştirip yenileştirme demek olacağından bu irade-i şahanemiz İstanbul halkına ve bütün imparatorluk ahalisine ilan edilip duyurulacağı gibi, dost devletlerin bu usûlün inşallah ebediyete kadar bekasına şahit olmak üzere İstanbul'da oturan sefirlerine de resmen bildirilecektir.

Yüce Tanrı hepimizi muvaffak buyursun, konulacak kanunlara aykırı hareket edenler yüce Tanrı'nın lanetine uğrasınlar ve ebediyen felah bulmasınlar, âmin. 1255 yılının Şaban ayınının 26. Pazar günü (3 Kasım 1839).

Kaynakça

- Abdurrahman Şeref Efendi; **Tarih Musahabeleri**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, No: 639, Ankara-1985.
- Ahmet Lûtfi Efendi; **Tarih-i Lûtfi**, cilt: 2, Dar'ultaba-i âmire, Dersaadet-1290.
- Ahmet Lûtfi Efendi; **Tarih-i Lûtfi**, cilt: 5-6, Mahmut Bey Matbaası, Dersaadet-1302.
- Ahmet Lûtfi Efendi; **Tarih-i Lûtfi**, cilt: 8, Sabah Matbaası, Dersaadet-1328.
- Ahmet Lûtfi Efendi; **Tarih-i Lûtfi**, cilt: IX, (Yayınlayan, Münir Aktepe), İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, No: 3130, İstanbul- 1984.
- Ahmet Lûtfi Efendi; **Tarih-i Lûtfi**, cilt: XI, (Yayına hazırlayan, Münir Aktepe), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1989.
- Ahmet Lûtfi Efendi; **Tarih-i Lûtfi**, cilt: XII, (Yayına hazırlayan, Münir Aktepe), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1989.
- Aldıkaçtı, Orhan; **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**, İstanbul- 1973.
- Ali Rıza, Mehmet Galib; **Geçen Asırda Devlet Adamlarımız I**, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul-1973.
- Aşıkpaşa; **Aşıkpaşaoğlu Tarihi**, (Haz., A. Nihal Atsız), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, No: 604, Ankara- 1985.
- Avcıoğlu, Doğan; **Türkiye'nin Düzeni, I**. Kitap, 11. Basım, Tekin Yayınevi, İstanbul- 1977.
- Balkan, Ömer Lütü; "Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi, "Tanzimat 1, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: 3273, İstanbul-1999.

- Baykara, Tuncer; "Vakfın Gelişme ve Gerilemesinde Etkenler", **HLVakıf Haftası**, 3-9 Aralık 1984, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara-1985.
- Belgesay, Mustafa Reşit; "Tanzimat ve Adliye Teşkilatı", **Tanzimat I**, Maarif Matbaası, İstanbul-1940
- Berkes, Niyazi; **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Doğu- Batı Yayınları, İstanbul-1978.
- Bilim, Cahit; "Tercüme Odası", **OTAM. A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, sayı: 1, An- kara-1990.
- Bilsel, Cemil; "Tanzimat'ın Harici Siyaseti", **Tanzimat I**, Maarif Matbaası, İstanbul- 1940.
- Cevdet Paşa; **Tarih-i Cevdet**, cilt: 1-2, Üçdal Neşriyat, İstanbul-1983.
- Cevdet Paşa; **Tarih-i Cevdet**, cilt: 3-4-5-6, Üçdal Neşriyat, İstanbul-1984.
- Cevdet Paşa; **Mâruzât**, (Haz., Yusuf Halacoğlu), Çağrı Yayınları, İstanbul-1980.
- Cevdet Paşa; **Tezakir, 1-12**, (Yayınlayan, Cavid Baysun), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1986.
- Cevdet Paşa; **Tezakir, 13-20**, (Yayınlayan, Cavid Baysun), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1986.
- Cevdet Paşa; **Tezakir, 40 Tetimme**, (Yayınlayan, Cavid Baysun), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1986.
- Çadircı, Musa; "Osmanlı İmparatorluğunda Eyalet ve Sancaklarda Meclislerin Oluşturulması", **Bellekten**, Yusuf Hikmet Bayur Özel Sayısı, Ankara-1984
- Çadircı, Musa; "Türkiye'de Kaza Yönetimi", **Bellekten**, sayı: 206, Ni- san 1989.
- Çadircı, Musa; "Tanzimat'ın İlanı Sıralarında Türkiye'de Yönetim (1826-1839)", **Bellekten**, sayı: 201, Aralık 1987, Ankara- 1988.
- Çadircı, Musa; "Tanzimat Döneminde Türkiye'de Yönetim", **Bellekten**, sayı: 203, Ağustos 1988, Ankara-1988.
- Çadircı, Musa; "Türkiye'de Muhtarlık Teşkilatının Kurulması Üzerine Bir İnceleme", **Bellekten**, sayı: 135, Temmuz 1970.
- Dal, Kemal; **Türk Esas Teşkilat Hukuku**, Ankara-1986.

- Defterdar Sarı Mehmet Paşa; **Devlet Adamlarına Öğütler** (Sadeleştiren, Zuhuri Danışman), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları No: 609, Ankara-1985.
- Engelhardt; **Türkiye ve Tanzimat**, (Çev., Ali Reşat), İstanbul-1328.
- Engelhardt; **Tanzimat ve Türkiye**, (Çev. Ali Reşat), Kaknüs Yayınları, İstanbul-1999.
- Eren, A. Cevat; "Tanzimat", **İslam Ansiklopedisi**.
- Ergin, Osman Nuri; **Küçük Mecelle-i Umur-u Belediye**, İstanbul Şehremaneti Yayını (Üçüncü Baskı), Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, 1340 (1924).
- Ergin, Osman Nuri; **Mecelle-i Umur-u Belediye**, I. cilt, Matbaa-ı Osmaniye, İstanbul-1328 (1922).
- Ergin, Osman Nuri; **Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı**, İ.Ü. Hukuk Fakültesi İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü Neşriyatı No: 3, İstanbul-1936.
- Ergin, Osman Nuri; **Türk Maarif Tarihi**, cilt: 1-2, İstanbul-1977.
- Ergin, Osman Nuri; **Türk Tarihinde Evkaf, Belediye ve Patrikhaneler**, Türkiye Basımevi, İstanbul, 1937.
- Eryılmaz, Bilâl; **Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi**, Risale Basım-Yayın, İstanbul-1990.
- Fatma Âliye Hanım; Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı, Pınar Yayınları, İstanbul-1994.
- Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri; "Tanzimat'ta İçtimai Hayat", **Tanzimat I**, (ayrı basım), Maarif Matbaası, İstanbul-1940.
- Gökbilgin, Tayyip; "Tanzimat Hareketinin Osmanlı Müesseselerine ve Teşkilatına Etkileri", **Bellekten**, sayı: 121, Türk Tarih Kurumu, Ankara-1967.
- Gökçen, Ahmet; **Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Kanunları**, İstanbul-1989-
- Gürsel, Seyfettin; "1938 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, cilt: 3, İletişim Yayınları, İstanbul-1985.
- Hepet, Metin; **Türk Kamu Bürokrasisinde Gelenekçilik ve Modernleşme**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul-1977.
- Hızlı Veldet; "Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat", **Tanzimat I**, Maarif Matbaası, İstanbul-1940.

- İbni Haldun; **Mukaddime I**, (çev., Zakir Kadiri Ugan) Şark İslâm Klasikleri, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul-1986.
- İnal, İbnülemin M.Kemal; **Son Sadrazamlar I**, Dergâh Yayınları, İstanbul-1982.
- İnalçık, Halil; “Osmanlı Hukukuna Giriş”, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, cilt: 13, No: 2, Haziran, 1958.
- İnalçık, Halil; “Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler”, **Bellekten**, sayı: 109- 112, Türk Tarih Kurumu, Ankara- 1964.
- İnalçık, Halil; **Tanzimat ve Bulgar Meselesi**, Ankara-1943.
- İnalçık, Halil; **Türk İdari Teşkilatı Tarihi**, Siyasal Bilgiler Fakültesi (çoğaltılmış ders notları), Ankara-1964.
- İnalçık, Halil; Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu üzerine Araştırmalar-III, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul-2015.
- İnalçık, Halil; Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu üzerine Araştırmalar-IV, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul- 2016.
- İnalçık, Halil; Osmanlı Tarihinde İslamiyet ve Devlet, Türkiye İş Bankası Yayınları, Haziran 2016-İstanbul.
- Kaplan, Mehmet; “M. Reşit Paşa ve Yeni Aydın Tipi”, **Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Semineri (Bildiriler)**, 13-14 Mart 1985, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1987.
- Karal, Enver Ziya; **Osmanlı Tarihi**, cilt:5, 4. baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1983-
- Karal, Enver Ziya; **Osmanlı Tarihi**, cilt:6, 3. baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1983.
- Karal, Enver Ziya; **Osmanlı Tarihi**, cilt:7, 3. baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1983-
- Karal, Enver Ziya; **Osmanlı Tarihi**, cilt:8, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1983
- Karal, Enver Ziya; **Selim III’ün Hatt-ı Hümayunları, Nizam-ı Cedid**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara-1988.
- Karal, Enver Ziya; “Tanzimat Devrinde Rüşvetin Kaldırılması İçin Yapılan Teşebbüsler”, **Tarih Vesikaları**, Maarif Vekaleti, (Tarihsiz).
- Karal, Enver Ziya; “Tanzimat’tan Evvel Garplılışma Hareketleri”, **Tanzimat I**, Maarif Matbaası, İstanbul-1940.
- Kâtip Çelebi; **Bozuklukların Düzeltilmesinde Tutulacak Yollar** (Haz., Ali Can), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları; 497, Ankara-1982.

- Kâtip Çelebi; **Mizan’ül Hakk**, (Haz., O. Saik Gökyay), Türk Kültürü Kaynak Eserleri Dizisi, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul-1972.
- Kaynar, Reşat; Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara-1985
- Kezer, Aydın; **Türk ve Batı Kültürü Üstüne Denemeler**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 645, Ankara-1985.
- Koçi Bey; **Koçi Bey Risalesi** (Sadeleştiren, Zuhuri Danışman) Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 609, Ankara-1985.
- Kodaman, Bayram; “Mustafa Reşit Paşa’nın Paris Sefirlikleri Esnasında Takip Ettiği Genel Politikası”, **Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Semineri (Bildiriler)**, 13-14 Mart 1985, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara-1987.
- Kuban, Doğan; “Anadolu Türk Şehri: Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerine Bazı Gelişmeler”, **Vakıflar Dergisi**, sayı: 7, İstanbul-1968.
- Kuntay, M. Cemal; **Namık Kemal Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında I**, İstanbul-1944.
- Kurat, Akdes Nimet; **Rusya Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1987.
- Lewis, Bernard; **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, (çev., Metin Kıratlı), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara-1984.
- Lewis, Bernord; **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, 2.baskı, Arkadaş Yayınevi, Ankara-2009.
- Mardin, Şerif; **Türkiye’de Toplum ve Siyaset**, İletişim Yayınları, İstanbul-1990.
- Mardin, Şerif; **Türk Modernleşmesi**, makaleler:4, İletişim Yayınları, İstanbul-1991.
- Mardin, Şerif; “Adem-i Merkezîyetçilik”, **İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul-1993.
- Mumcu, Ahmet; “Hukukçu Gözüyle Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat”, **Mustafa Reşit Paşa Dönemi Semineri (Bildiriler)**, 13-14 Mart 1985, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara-1987.
- Mustafa Nuri Paşa; **Netâyic’ül Vukuat**, (Sadeleştiren, Neşet Çağatay), cilt: 1-2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1979-
- Mustafa Nuri Paşa; **Netâyic’ül Vukuat**, (Sadeleştiren, Neşet Çağatay), cilt: III- IV, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara- 1979.

- Nâmık Kemal; "Tanzimat", **İbret Gazetesi**, 4 Ramazan 1289 (M.1872).
- Nizam'ül Müllk; **Siyasetname**, (Haz., M. Altay Köy- men), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 510, Ankara-1982.
- Ortaylı, İlber; **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, (ikinci baskı), Hil Yayın, İstanbul-1987.
- Ortaylı, İlber; "Osmanlı Kadı'sının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine", **Amme İdaresi Dergisi**, cilt: 9, sayı: 1, Mart 1976, TODAİE.
- Ortaylı, İlber; **Tanzimat'tan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği**, Hil Yayın, İstanbul-1985.
- Özbudun, Ergun; "Milli Kültür Unsuru Olarak Devlet Anlayışı ve Devlet Yapısı", **Milli Kültür Unsurlarımız Üzerinde Genel Görüşler**, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, sayı: 46, Ankara- 1990.
- Özçelik, A. Selçuk; **Esas Teşkilat Hukuku Dersleri**, cilt: 2, Birinci Kitap, İ.Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları: 475, İstanbul- 1976.
- Pakalın, M. Zeki; **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, cilt: 1, İstanbul- 1983.
- Pamuk, Şevket; "19. yy'da Osmanlı Dış Ticareti", **Tanzimat'tan Cumhuriyetle Türkiye Ansiklopedisi**, cilt: 3, İletişim Yayınları, İstanbul-1985.
- Poole, Stanley Lane; **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anılan**, (çev., Can Yücel), Yurt Yayınları: 17, Ankara-1988.
- Sayar, Ahmet Güner; **Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması**, Der Yayınları, İstanbul-1986.
- Shaw, Stanford J.-
- Shaw, Ezel Kural; **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, (çev., Mehmet Hamamcı), cilt: 2, İstanbul-1983.
- Shaw, Stanford J.; "19. Yüzyıl Osmanlı Reform Hareketinde 1876 Öncesi Merkezi Yasama Meclisleri I", **Tarih ve Toplum**, sayı: 76, Nisan 1990.
- Shaw, Stanford J.; "19. Yüzyıl Osmanlı Reform Hareketinde 1876 Öncesi Merkezi Yasama Meclisleri II", **Tarih ve Toplum**, sayı: 77, Mayıs 1990.
- Small, Albion W., The Cameralist, Batoche Books, Kitchener, 2001.
- Sungu, İhsan; "Tanzimat ve Yeni Osmanlılar", **Tanzimat I**, Maarif Matbaası, İstanbul-1940.

- Suvla, Refii-Şükrü; "Tanzimat Devrinde İstikrazlar", **Tanzimat I**, Maarif Matbaası, İstanbul-1940.
- Şener, Abdülatif; **Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi**, İşaret, İstanbul-1990.
- Taner, Tahir; "Tanzimat Devrinde Ceza Hukuku", **Tanzimat I**, Maarif Matbaası, İstanbul-1940.
- Tengirşenk, Yusuf Kemâl; Tanzimat Devrinde Osmanlı Devletinin Harici Ticaret Siyaseti", **Tanzimat I**, Maarif Matbaası, İstanbul- 1940.
- Timur, Hıfzı; "Metternich'den İstanbul'da Baron Von Stürmer'e", **Tanzimat I**, Maarif Matbaası, İstanbul-1940.
- Ubicini, M.A.; **Türkiye 1850**, (çev., Cemal Kara ağaçlı), cilt: I, Tercüman 1001 Temel Eser, No: 63 (Tarihsiz).
- Us, Hakkı Tarık; **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, cilt: II, İstanbul-1939.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; **Osmanlı Devleti'nde Saray Teşkilatı**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara-1984.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; **Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara-1984
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; **Osmanlı Tarihi**, cilt: 2, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara-1983-
- Yaman, Talat Mümtaz; **Osmanlı İmparatorluğu Mülki İdaresinde Avrupa Hakkında Bir Kalem Denemesi**, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul- 1940.
- Yayla, Yıldızhan; Anayasalarımızda Yönetim İlkeleri: Tevsi-i Mezu niyet ve Tefrik-i Vezâif, İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını: 15, İstanbul-1984.
- Yücel, Yaşar (Yayınlayan); **Kitab-ı Müstetab**, 2. Baskı, Ankara-1983.

Dizin

- A**
- Abdullah İbni Utbe 208
- Abdurrahman Şeref Efendi 92, 106, 108, 109, 110, 111, 112, 134, 135, 136, 147, 173
- Abdülaziz 108, 155, 157, 158, 161, 193, 196, 197
- Adalar 216
- Afrika 23, 68, 200
- Ağa Kapısı 59, 61
- Ahmet Cevdet Paşa. *See* bkz. Cevdet Paşa
- Ahmet Lûtfi Efendi. *See* bkz. Lutfi Efendi
- Ahmet Paşa (Kaptan-ı Derya) 82
- Ahmet Vefik Paşa 64
- Akif Paşa 92, 123
- Alemdar Mustafa Paşa 53
- Ali Cemâli 25
- Ali Kuşçu 25
- Âli Paşa (Mehmet Emin) 62, 113, 130, 143, 150, 161, 162, 173, 192, 193, 198
- Altıncı Belediye Dairesi 209, 212, 213, 215, 216
- Ankara 12, 26, 27, 29, 30, 32, 36, 41, 44, 47, 55, 57, 64, 68, 73, 80, 82, 85, 92, 100, 102, 106, 115, 117, 128, 130, 131, 172, 192, 201, 233, 245
- Arazi-i Seniyye Komisyonu 235
- Arazi Kanunu 230, 233, 235
- Arif Efendi 143, 151
- Asakir-i Zabtiye 234
- Aşar 120, 124
- At Meydanı 60
- Avrupa 10, 13, 16, 17, 18, 23, 47, 48, 49, 50, 51, 62, 63, 77, 78, 79, 81, 82, 83, 87, 90, 91, 92, 93, 98, 99, 101, 102, 106, 108, 111, 112, 130, 131, 136, 137, 142, 143, 146, 147, 148, 149, 150, 158, 160, 163, 171, 176, 177, 181, 195, 196, 200, 202, 207, 210, 211, 213, 215, 230, 233, 234, 235, 236, 237, 239, 241, 244, 246, 248, 249, 250

- Avrupalılışma 66, 98, 132
 Avusturya 50, 136, 138, 143, 212
- B**
- Bab-ı Âli 42, 62, 63, 64, 65, 66, 70, 71, 72, 73, 74, 88, 100, 102, 112, 123, 124, 126, 137, 139, 141, 142, 143, 144, 145, 149, 157, 158, 160, 161, 163, 168, 171, 173, 176, 177, 180, 186, 188, 192, 193, 195, 202, 212, 213, 247
- Bab-ı Meşihat 13
- Bab (Kapı) 13, 42, 51, 59, 62, 63, 64, 65, 66, 70, 71, 72, 73, 74, 88, 100, 102, 112, 123, 124, 126, 136, 137, 139, 141, 142, 143, 144, 145, 149, 157, 158, 160, 161, 163, 168, 170, 171, 173, 176, 177, 180, 182, 186, 188, 192, 193, 195, 202, 212, 213, 247
- Bağdat 53, 198
- Bahşiş 77
- Bakanlar Kurulu 156, 159, 162, 163, 190
- Bakanlıklar 185
- Balkanlar 36, 58
- Balta Limanı 86, 114
- Başvekil 86
- Batılılaşma 12, 14, 15, 131
- Belçika 83
- Belediye 12, 18, 188, 206, 207, 208, 209, 210, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 233
- Belediyeler Kanunu 183
- Benderli Mehmet Selim Sırrı Paşa 59
- Berlin 101, 158
- Beykoz 216
- Beylerbeyi Sarayı 197
- Beyoğlu 17, 177, 197, 209, 210, 211, 212, 215, 216
- Boğdan 49
- Borçlar Kanunu 238
- Bosna 204
- Bouree (Fransız Elçisi) 193, 198, 236
- Brem 83
- Bulgaristan 90, 238
- Bulgaroğlu Yahya Efendi 64
- Bürokrasi 132, 166, 178, 181
- Büyükdere 177
- Büyük Petro 79, 80
- C**
- Canning, Lord Stratford 100, 101, 112, 113, 114, 149, 150, 156, 176
- Cemaat Mahkemeleri 238, 239, 241
- Ceride Nezareti 224
- Ceza Kanunu 100, 121, 122, 123, 127, 230, 231, 232
- Cezayir 52
- Cumhuriyet 10, 12, 16, 66, 83, 84, 170, 208, 212
- D**
- Dahiliye Nezareti 71, 158
- Damat İbrahim Paşa 41
- Danıştay 12, 183, 193
- Danimarka 83
- Dar-ı Şura-yı Bab-ı Âli 186
- Darphane 224
- Davutpaşa 53
- Defterdar 27, 28, 30, 33, 40, 176
- Defterdar Sarı Mehmet Paşa 27, 28, 30, 40
- Deniz Harp Okulu 48
- Dersaadet 142, 207, 208, 216, 219, 222
- Dersaadet Belediye Kanunu 216
- Dersaadet İdare-i Belediye Nizamnamesi 216
- Devlet Şurası 183, 193
- Dışişleri Bakanlığı 71, 158, 189
- Divan-ı Ahkâm-ı Adliye 193, 195, 198, 199, 236, 240, 241
- Divan-ı Hümayun 32, 34, 49, 63, 64, 70, 71, 159, 173, 238
- Divan-ı Hümayun Kalemî 173
- Divan-ı Hümayun Tercümanı 49, 173
- Divan-ı Muhasebat 169
- Dolmabahçe Sarayı 68, 252
- Duyun-u Umumiye İdaresi 89
- E**
- Ebussuûd Efendi 25
- Edirne 115, 123, 172, 204, 240
- Eflak 49
- Enderun Mektebi 172
- Engelhardt 66, 78, 79, 81, 92, 116, 120, 128, 133, 135, 138, 141, 142, 143, 144, 148, 153, 158, 171, 177, 187, 191, 196, 197, 201, 204
- Ergin, Osman Nuri 70, 172, 173, 188, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 221, 233
- Ermeni(ler) 116, 152, 196, 200
- Erzurum 128, 129, 183, 204
- Eşkinci 59
- Evkâf-ı Hümayun Nezareti 69
- Eyalet Meclisi 201
- Eyüp 207
- F**
- Fatih Sultan Mehmet 25, 69, 172
- Felemenk 83
- Fenerli Rumlar 63
- Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri 97, 98, 171, 172
- Fransa 18, 41, 48, 50, 83, 88, 91, 101, 112, 113, 114, 136, 143, 153, 156, 158, 160, 176, 193, 196, 228, 239, 251
- Fransız Ceza Kanunu 232
- Fransız ihtilali 91
- Fransız Medeni Kanunu 13, 17, 237
- Frenk Düzeni 132
- Fuat Paşa 62, 130, 144, 160, 162, 189, 192
- G**
- Galata 17, 134, 207, 209, 210, 211, 212, 215, 216
- Giragos Kancıyan 183
- Gülhane 19, 81, 82, 90, 91, 92, 97, 99, 101, 102, 103, 104, 111, 116, 127, 130, 137, 141, 142, 144, 146, 149, 151, 155, 156, 157, 167, 171, 175, 185, 186, 196, 229, 230, 232, 244, 247, 249

- Gülhane Hattı (Hümayunu) 19, 99, 137, 142, 144, 146, 149, 151, 156, 244, 247
Gülhane Meydanı 102
- H**
Hacı Ömer 223
Halep 204
Halil Paşa 78
Hamburg 83
Hans 83
Hariciye Nezareti 71, 72, 88, 158
Hazine-i Hassa 159, 181
Hediyebeha 75
Heyet-i Mebusan 183
Hırka-i Şerif Odası 60
Hüsrev Paşa 82, 123, 187
- I-İ**
Islahat Fermanı 19, 81, 82, 97, 141, 143, 144, 146, 148, 149, 150, 151, 153, 192, 232, 241
İbni Haldun 32
İçişleri Bakanlığı 71, 158, 162
İdare-i Umumiye-i Vilâyât Nizamnamesi 218, 226
İhtisap 186, 206, 207, 209
İhtisap Nezareti 206, 207, 209
İltizam 13, 30, 116, 145
İmar Meclisleri 127, 128
İnalçık, Halil 102, 103, 117, 118, 119, 120, 131, 167, 229
İnebahtı Limanı 31
İngiltere 48, 49, 81, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 90, 101, 112, 114, 136, 143, 160, 191, 251
- İntizam-ı Şehir Komisyonu 210
İran 23, 68, 84
İsmet Paşa (Filibe Valisi) 127
İspanya 50, 83, 206
İstanbul 12, 17, 18, 25, 28, 29, 31, 32, 42, 43, 45, 49, 50, 51, 53, 54, 55, 58, 59, 60, 61, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 73, 75, 81, 82, 85, 88, 97, 99, 101, 102, 103, 108, 111, 112, 114, 116, 117, 121, 122, 127, 129, 137, 138, 141, 142, 147, 148, 150, 156, 160, 168, 172, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 184, 188, 191, 193, 197, 198, 200, 203, 204, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 222, 223, 225, 233, 239, 240, 248, 249, 251, 253, 256
İsveç 83
İsviçre Medeni Kanunu 238
İşkodra 52
İzzeddin Efendi 158
- K**
Kadı 66, 105, 206, 218, 221, 225, 241
Kâhya Bey 71
Kâmil Bey (Hariciye Teşrifatçısı) 212
Kani Bey (Başvekil Muavini) 86, 186
Kanun-ı Esasi 220
Kanuni Sultan Süleyman 25, 26, 31, 34, 69, 116
Kanunlaştırma 16, 233
Kapıkulu 70, 172
- Kapitülasyonlar 87
Kaplan, Mehmet 131
Kaptan-ı Derya 31, 78, 82, 129, 159
Karal, Enver Ziya 41, 44, 46, 47, 48, 62, 83, 89, 97, 103, 111, 156, 157, 158, 162, 163, 182, 193, 200, 240
Kara Mahmut Paşa 52
Karma Ticaret Mahkemesi 240
Kastamonu 222, 223
Kâtip Çelebi 26, 27, 30, 31, 33, 34, 37, 38, 40, 41
Kaymakam 42, 43
Kethüda Bey 71, 176
Kırım Savaşı 17, 82, 89, 141
Kitab-ı Müstetab 29
Koçi Bey 26, 28, 29, 31, 33, 34, 35, 36
Konsolosluk Mahkemeleri 238, 239
Kral John 55, 56
Küçük Meclis 118
- L**
Lâle Devri 41, 50
Londra 49, 50, 86, 88, 93, 99, 100, 101, 136, 141, 158
Louis Philippe (Fransa Kralı) 101
Löbek 83
Lûtfi Efendi (Vak'anivis) 71, 72, 75, 76, 78, 123, 128, 158, 159, 174, 178, 182, 186, 192, 196, 197, 199, 213, 214, 215, 222, 229, 230, 240
- M**
Magna Carta 55, 56
Mahalle 220, 221, 228
Maliye Bakanlığı 71, 122, 158, 194
Mardin, Şerif 108, 161, 174, 175, 177
Mecelle 13, 17, 206, 208, 209, 210, 212, 213, 214, 215, 216, 218, 219, 230, 233, 237, 238
Mecelle Cemiyeti 237
Meclis-i Âli Tanzimat 166, 189, 190
Meclis-i Has 72, 159
Meclis-i Maarif 151, 166
Meclis-i Maliye 166
Meclis-i Mebusan 184, 220
Meclis-i Meşveret 159, 185
Meclis-i Muhasebe 239
Meclis-i Şer 225
Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye 66, 146, 159, 166, 189, 193
Meclis-i Vükelâ 72, 159
Medine 53, 208
Mehmet Ali Paşa (Kaptan-ı Derya) 53, 81, 82, 85, 86, 88, 89, 120, 129, 201, 243
Mehmet Ali Paşa (Mısır Valisi) 53, 81, 82, 85, 86, 88, 89, 120, 129, 201, 243
Mehmet Nuri Efendi (Hariciye Müsteşarı) 86
Mehmet Said Pertev Efendi 158
Mekke 53, 208
Mekteb-i Harbiye 62
Mekteb-i Maarif-i Adliye 174
Mektupçu 205

Memluke 235
 Memur Maaşları 121
 Memur Rejimi 166
 Merkezi İdare 202
 Merkezîyetçilik 13, 69, 248
 Meşihat 13, 238
 Meşrutiyet 10, 12, 19, 97, 144, 216, 217
 Metruke 235
 Metternich 136, 137, 138, 139
 Mevkufe 235
 Mevlevilik 45
 Mısır 47, 53, 81, 82, 83, 85, 88, 101, 102, 120, 158
 Millî Eğitim Bakanlığı 159
 Milliyetçilik Hareketleri 90
 Miriye 235
 Mithat Paşa 193, 198, 203
 Modernleşme 12, 175
 Molla Hüsrev 25
 Muhtar (1ar) 226
 Muhtarlık 222, 223, 225, 226
 Mukataa 116
 Musevi (1er) 66, 91, 197, 211
 Mustafa Ağa 223
 Mustafa Nuri Paşa 32, 41, 47, 53, 57, 58, 59, 60, 69, 70, 120, 122, 123, 129, 131, 234
 Mustafa Reşit Paşa 62, 65, 86, 88, 93, 99, 101, 102, 112, 120, 123, 126, 130, 131, 132, 133, 134, 137, 138, 148, 150, 161, 163, 167, 176, 189, 212, 231, 248
 Mutasarrıf 225
 Müfettiş-i Hükkâm-ı Vilâyet 204
 Müsadere 66, 107
 Müsteşarlık 71
 Mütesellim 223

N

Nâfia Müdürü 205
 Nâfia Nezareti 170
 Nafiz Paşa 123
 Nâib 47
 Namık Kemâl 64, 89, 129, 130, 147
 Nemçe (Avusturya) 50
 Nizamiye Mahkemeleri 236, 240, 241
 Nizam'ül Mülk 36
 Nizip 82
 Norveç 83

O-Ö

Ortadoğu 23, 58
 Ortaylı, İlber 17, 167, 208, 212, 213, 215, 246
 Osman Gazi 206
 Osmanlı Devleti 9, 12, 13, 15, 17, 18, 23, 25, 28, 31, 32, 33, 45, 49, 50, 56, 61, 62, 63, 65, 73, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 89, 90, 91, 92, 93, 97, 99, 101, 102, 103, 104, 112, 132, 136, 143, 144, 148, 150, 152, 156, 158, 160, 172, 177, 181, 192, 193, 198, 206, 207, 221, 224, 225, 230, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 243, 244, 246, 251, 253
 Osmanlılık (ideolojisi) 91, 249
 Osmanlı Sultanlığı 150
 Ömer (Hz.) 53, 113, 208, 223
 Ömer Paşa (Serdar-ı Ekrem) 113

P

Papaz 222
 Paris 17, 18, 41, 82, 93, 99, 136, 141, 143, 144, 149, 158, 192, 212, 216, 217
 Paris Antlaşması 149
 Paris Konferansı 82, 192
 Patrik(1er) 142
 Patrikhane 63, 142
 Ponsonby (İngiliz Büyükelçisi) 86
 Prens de Jouanvill 101
 Prusya 83

R

Rauf Paşa 82
 Reaya 147, 222
 Redif 58
 Reşit Paşa. *See* bkz. Mustafa Reşit Paşa
 Roma Hukuku 236
 Roussin (Fransız Elçisi) 88
 Rum(lar) 49, 63, 64, 141, 152, 157, 197
 Rum Patriği 152
 Rum Patrikhanesi 141
 Rusya 23, 50, 78, 80, 86, 90, 141, 176, 244
 Rüstem Paşa 26, 30
 Rüşdi Paşa (Serasker) 151
 Rüşvet 121, 124, 146, 182, 183

S-Ş

Sadık Rifat Paşa 135
 Said İbni Saad İbni As 208
 Sami Paşa (Tırhala Mutasarrıfı) 127

Sancak-ı Şerif 60
 Sancak Meclisi 201
 Sardunya 83
 Sayıştay 12, 169
 Selanik 52, 123, 128, 240
 Selâtin-i Osmaniye 150
 Selim III 47
 Sened-i İttifak 52, 53, 54, 55, 56
 Serez 52
 Server Paşa 216
 Sinan Paşa 25
 Siyasetname 36
 Stürmer (Baron Vun) 138
 Sultan Ahmet Camii 60, 174
 Suriye 204
 Süleyman Paşa (Serasker) 129
 Şehir Meclisi 209
 Şehremini 209
 Şehzade Mehmet 27
 Şeriat Mahkemeleri 238
 Şeyhülislâm(lık) 43, 61, 72, 122, 143, 151, 152, 157, 159, 197
 Şinasi 107, 131
 Şirvanizâde Rüşti Paşa 237
 Şişli 215
 Şura-yı Devlet 194, 197

T

Tahir Efendi (Gümrük Emini) 86
 Tanzimat 10, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 25, 41, 57, 62, 63, 64, 66, 68, 70, 76, 77, 81, 82, 83, 84, 85, 88, 89, 90, 92, 93, 95, 97, 98, 102, 103, 105, 107, 108, 112, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 126, 128, 129, 130, 131, 132,

Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme

- 133, 134, 135, 136, 138, 141, 147,
148, 149, 155, 157, 158, 159, 160,
162, 163, 166, 167, 168, 170, 172,
173, 175, 176, 177, 178, 179, 180,
181, 182, 183, 184, 185, 187, 188,
189, 190, 191, 192, 195, 199, 200,
202, 206, 207, 208, 209, 212,
213, 215, 217, 224, 225, 228,
229, 231, 233, 234, 235, 236,
238, 239, 244, 245, 246, 247,
248, 249, 250, 251, 253
Tanzimatçılar 166, 167
Tanzimat Fermanı 83, 115, 121,
132, 136, 253
Tanzimat-ı Hayriye 82, 181
Tanzimat Meclisi 182, 189, 190
Tarabya 177, 216
Taşköprü 223
Tepedelenli Ali Paşa 52
Tercüme Odası 62, 64, 163
Tevcihat (usulü) 73, 75
Y
Yeniçeriler 45, 52, 59, 61
Yeniçeri Ocağı 27, 28, 58, 60, 61,
62, 92, 100, 110, 222, 234, 247
Yeniköy 216
Yeni Osmanlılar 89, 161, 170,
177, 180, 185
Yıldırım Bayezit 30
Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet 41
Yunanistan 100
Yusuf Kâmil Paşa 161
Z
Zabtiye Müşirliği 208
Ziya Paşa 64, 89, 168, 176, 179,
185, 193, 247